

32418

G1a

Beknopte samenvatting discussie "communicatiemediën en censuur"
op zondag 28 juni te Hilvarenbeek.

611.2
611.3
612.2

Bij deze discussie is vooral de positie van de lezer/kijker/luisteraar aan de orde geweest. Daardoor zijn we wel wat afgedwaald van de centrale censuurkwestie, al kwam die wel telkens op de proppen. De vraag bleek levend, welke invloed de lezer/kijker/luisteraar had op krant, radio en tv. In verband met het onderwerp van de cultuurdagen en tegen het licht van de inleidingen van zaterdag die de "censuur" zeer breed opvatten, zou de vraag aldus geformuleerd kunnen worden: in hoeverre kan de lezer/kijker/luisteraar zijn invloed doen gelden op de massacommunicatiemediën, in hoeverre kan hij die "censureren" en is het juist en zinnig dat hij dat op een of andere georganiseerde wijze doet.

Verschillende discussianten stelden, dat de lezer/kijker/luisteraar door redactie en programmamakers gemanipuleerd en dus "gecensureerd" wordt, er bleek nogal onbehagen over te bestaan. Uit hetgeen van Nederlandse zijde werd gesteld bleek, dat in feite bij radio en tv, die in Nederland althans in sommige gevallen op basis van verenigingen is georganiseerd, de inspraak van de kijker/luisteraar als lid van die verenigingen weinig voorstelt. Die verenigingen voeren een quasi-democratisch beleid.

In België tracht men in radio en tv alle groeperingen uit het volk aan bod te laten komen en men doet dat organisatorisch doordat regering en parlement samen de topleiding constitueren. Men is in België echter ook niet tevreden en er heerst daar een sterker wordende vraag naar een omroepbestel via verenigingen, terwijl in Nederland een streven naar overkoepeling hier en daar merkbaar is. M.a.w. men is in geen van beide landen tevreden met wat men heeft en men is in zekere zin jaloers op elkaar. Bij de pers en ook bij de verenigingsomroepen heeft men als lezer/kijker/luisteraar de sanctie, de censuur-mogelijkheid van het opzeggen van het lidmaatschap resp. het abonnement. Daarnaast bestaan er ter effectuering van invloed van de kant van lezer/kijker/luisteraar mogelijkheden als ingezonden brieven, opiniepeilingen, lezerskringonderzoek, kijkers- en luisteraarsonderzoeken. Dit alles werd echter door verschillende discussianten niet voldoende geacht om de invloed van de kant van de ontvangers van de boodschap der communicatiemediën tot gelding te laten komen.

De vraag werd echter gesteld: weten de lezers wel wat ze willen lezen, horen, zien? Nee, want anders hadden ze de radio, de tv, de krant niet nodig.

Wel werd echter in de loop der discussie een pleidooi gehouden voor:

- 1) een grondiger peilen van de behoeften van lezers/kijkers/luisteraars; misschien zijn er behoeften die verwaarloosd worden;
- 2) een opvoeren van de vakbekwaamheid van journalisten en programmamakers;
- 3) een beter toepassen van het beginsel van hoor en wederhoor, het audi et alteram partem (waarbij met name i.v.m. Beverwijk een Nederlands weekblad ter sprake werd gebracht !);
- 4) de school moet de kinderen opvoeden in het omgaan met de communicatiemediën; zoals Jan Naaijken meedeelde gebeurt in dit opzicht al het een en ander maar er kan nog meer gebeuren;

5) de lezers moeten zichzelf vormen door meer bladen te lezen en meer radio en tv-programma's kritisch tot zich te nemen dan die van de eigen richting.

Er gingen ook stemmen op met name ten aanzien van de kranten om "lezersverenigingen" te vormen die aan de ene kant de wensen van de lezers aan de redactie kenbaar zouden kunnen maken en aan de andere kant een tegenwicht zouden kunnen bieden ten aanzien van pressie of censuur op de redacties van de kant van eigenaars/bestuurders van kranten.

Toch meen ik er niet naast te zijn, als ik stel dat de meeste discussianten niet voor zulke "lezersverenigingen" voelden. Men vreesde voor de "vooroordelen" van de lezers en voor een tang om de redacties heen van eigenaars/bestuurders én lezers en als beide "instanties" het eens zouden blijken op een versterking van druk resp. censuur op de redacties. Daar staat tegenover dat anderen het opnamen voor een zinnige inbreng van de kant van de lezers; de redacties der kranten staan voor een groot deel aan de kant van een verregaande democratisering van bijv. de universiteiten, met een zeer grote inbreng der studenten, maar ze staan huiverig tegenover de inbreng van de lezers in hun eigen kranten.

Een opmerkelijk geluid was een signaleren van en een pleidooi voor de mogelijkheid van inbreng vanuit de maatschappij op de televisie, als deze televisie met haar programma's onmiddellijk midden in de gemeenschap gaat staan. Dit specifiek gebruik van het medium tv zou dan in zekere zin de omroeporganisaties overbodig maken; de kijker communiceert dan onmiddellijk en de behoefte aan enge verbondenheid met een bepaalde omroepvereniging neemt af (o.a. de VPRO begeeft zich op die weg). De vraag doet zich dan echter voor hoe de tv moet worden "georganiseerd", via welke criteria dat moet geschieden.

Bij het bespreken van een organisatie van de media anders en beter dan nu, waarbij met name het afschermen van redacties en programmastaven tegen censuur aan de ene kant en het doorkomen van de wensen en behoeften van de lezers/kijkers/luisteraars aan de andere kant centraal zouden moeten staan, kwam o.a. de gedachte naar voren de technische kant van de media te poolen en aan de andere kant een breed democratisch opgezet "curatorium" te laten uitmaken wie en hoe van deze technische pool gebruik zou kunnen maken en hoe dat zou moeten gebeuren, zoals dat gebeurt bij de wetenschaps-beoefening. Dat "curatorium" zou als eerste en enige opdracht moeten hebben het verzekeren van een zo groot mogelijke verscheidenheid. De vraag naar criteria werd echter weer gesteld, en sommigen wezen zulk een opzet af wegens de onmogelijkheid om zonder manipulatie en censuur zulke criteria te vinden resp. toe te passen. Vermeld werd nog het toenemende streven om via redactiestatuten de onafhankelijkheid van de redacties organisatorisch beter te verzekeren. Toen het woord subsidies aan noodlijdende bladen viel, kwam weer de moeilijke vraag naar de criteria aan de orde. Ondergetekende stelde, dat men met name wat de vraag naar een andere en betere "organisatie" der media betreft, geen oplossing voorhanden bleek in de discussie, maar dat de nadruk die in de discussie was gevallen op de positie van de lezer/kijker/luisteraar voor de rechtstreeks betrokkenen bij de media tot een gewetensonderzoek aanleiding zou kunnen geven.

Cultuur en censuur.

Cultuur is een woord, dat bij iedereen - op een paar pessimisten, naturalisten of misanthropen na - positieve associaties oproept en, met alles wat eraan vastzit, voor het hoogste of mooiste gehouden wordt, dat er is.

Censuur is een woord, dat bij vrijwel iedereen - op een paar fatsoensrakers, puristen en dwingelanden na - onlustgevoelens oproept en voor het slechtste of afkeurenswaardigste gehouden wordt, dat er is.

Hoe kunnen zoiets moois en zoiets lelijks samengaan? Met cultuur verbinden wij edele noties als vrijheid, creativiteit, verscheidenheid, tolerantie. Censuur is een vorm van dwang, willekeur, machtsuitoefening, onderdrukking. Het schijnt, dat zij elkaar uitsluiten en onmogelijk maken. De conclusie ligt voor de hand - en is door bepaalde, vooral maatschappijkritisch en idealistisch georiënteerde filosofen ook wel getrokken - dat zolang de mensheid met het euvel van de censuur te stellen heeft er van cultuur in de ware, eigenlijke of werkelijke zin nog niet gesproken kan worden en dat wij daarheen nog pas onderweg zijn. De dichter Schiller is een beroemde vertegenwoordiger van die opvatting en het is niet toevallig dat Marcuse zich dikwijls op hem beroept.

Goed, laten we er eens van uit gaan dat censuur inderdaad een euvel is. Door van iets anders uit te gaan zou ik mi direkt impopulair bij u maken en het begin van de Groot-Kempische Cultuurdagen bederven of ontwijden. Daar pas ik voor en daarom zeggen wij samen, dat censuur een kwaad is. Maar dat is toch meer een uitgangspunt dan een conclusie. Wij kunnen er nog verschillende kanten mee uit. Wij zouden b.v. weleens tot de slotsom kunnen komen, dat censuur tegelijk een euvel en een noodzakelijk kwaad is, dus niet zo volstrekt of principieel onverenigbaar met cultuur als door extreme vertegenwoordigers van de daareven ge-releveerde opvatting wordt geponeerd.

Nu moeten wij het er natuurlijk eerst over eens zien te worden wat wij onder censuur zullen verstaan. Dat lijkt nogal plausibel en is het ook wel, zolang wij er een historisch vaststelbaar verschijnsel mee bedoelen dat zich afspeelt in het openbare leven. Dan vallen er alle middelen en maatregelen onder waarmee de publieke uiting en verspreiding van bepaalde opvattingen, ideeën, denkbeelden, voorstellingen of afbeeldingen, maar ook gedragingen worden verboden, tegengegaan of belemmerd, omdat zij gevaarlijk, schadelijk of verderfelijk worden geacht voor het geloof, voor de samenleving of voor de persoon. Censuur is dus een soort sociaal voorbehoedmiddel of profylaxis.

Bij de vraag wie het hanteren denken wij natuurlijk in de eerste plaats aan politieke of geestelijke overheden, subs. machthebbers. Die zijn in de geschiedenis van de censuur inderdaad de voornaamste protagonisten en ook boosdoeners geweest. Maar, in het verdere verleden misschien wat meer op de voorgrond, zijn er ook allerlei particuliere organisaties en groeperingen aanwijsbaar, waarvan kan worden gezegd, dat zij duidelijke censuurfuncties uitoefenen, zij het dikwijls meer indirekt of latent dan het wereldlijke of kerkelijke gezag, dat voor dwangmaatregelen beroep kan doen op wet of recht. Dit verschijnsel is geschikt om de al te simplistische voorstelling te corrigeren, dat censuur altijd van boven naar beneden loopt en zo aan de samenleving van overheidswege wordt opgedrongen of opgelegd. In bepaalde omstandigheden kunnen ter bescherming of verdediging van bepaalde belangen en waarden vormen van censuur ontstaan, die althans tot op zekere hoogte als spontaan en vrijwillig mogen worden gekwalificeerd. Een bekend voorbeeld is de afspraak, gedurende de eerste wereldoorlog, tussen de kranten van een aantal geallieerde landen om zich in hun berichtgeving zekere beperkingen op te leggen. Een ander bekend voorbeeld is de door de Amerikaanse filmindustrie aanvaarde National Board of Moving Picture Censors, waarmee zij zelfs bepaalde vormen van samenwerking aanging. Wij kunnen ook denken aan de befaamde Daughters of the American Revolution en in het algemeen aan de belangrijke censorische rol (zoals ik het maar zal noemen) die in de V.S. altijd door vrouwen is gespeeld en nog steeds wordt gespeeld. De methoden, die zulke particuliere organisaties en groeperingen toepassen beslaan een heel spectrum, dat zich ongeveer uitstrekt van vreedzame coöperatie tot vijandige intimidatie in haar extreemste vorm van geweldpleging. Het in zekere zin specifiek Ameri-

kaanse verschijnsel van het sociale moralisme in al zijn uitingen en vertakkingen is in 1960 door Robert W. Haney geanalyseerd in zijn boek "Comstockery (puritanisme) in America: Patterns of Censorship and Control".

Dat censuur niet altijd opgelegd of afgedwongen hoeft te zijn, maar ook spontaan kan ontstaan of vrijwillig aanvaard wijst er op, dat het verschijnsel genuanceerd moet worden benaderd en dat er onderscheidingen moeten worden aangebracht. Men kan, zoals ik het al min of meer heb gedaan, uitgaan van de vraag wie als censor optreden, maar ook van de vraag hoe zij optreden: preventief of repressief, direct of indirect, zacht of streng, meer systematisch of meer incidenteel, consequent of halfslachtig. We kunnen ook proberen tot een zekere ordening te komen door te letten op het soort uitingen, waartegen de censuur zich keert: gevaarlijke politieke denkbeelden; onorthodoxe of ketterse geloofsovertuigingen; revolutionaire wetenschappelijke theorieën; geavanceerde opvattingen omtrent zedelijkheid, erotiek en sexualiteit; als verderfelijk, ontaard of losbandig gekwalificeerde kunst, enz. Op al die soorten onderscheidingen en indelingen kan ik natuurlijk niet ingaan en wil ik ook niet ingaan, omdat mijn betoog dan veel te academisch zou uitvallen en alle sappigheid, die het verschijnsel censuur eigen is daaraan onttrokken zou worden.

Ook bij de geschiedenis van de censuur kan ik niet lang blijven stilstaan, hoe interessant die ook is en hoeveel wij er ook uit kunnen leren. Toch wil ik er een paar dingen over zeggen. Wat wij er in de eerste plaats uit kunnen leren is, dat onze in het begin gestelde vraag: hoe kunnen zoiets moois als cultuur en zoiets lelijks als censuur samengaan weer op een simplisme berust. Zij zijn n.l. altijd, vriendschappelijk of vijandig, samengegaan en kunnen daarom zowel "alte Kameraden" als "feindliche Brüder" worden genoemd. Anders gezegd: uit de geschiedenis valt geen voorbeeld te halen van een cultuur of samenleving, die op theoretisch of praktisch nonconformisme niet reageerde met negatieve sancties van enigerlei aard. Samenlevingen, waarin alles, op welk gebied ook, toelaatbaar was hebben nooit bestaan en men zou daar zelfs aan kunnen toevoegen, dat zij niet kunnen bestaan. Wat wij uit de geschiedenis verder kunnen leren is, dat bepaalde vormen van censuur zo oud zijn als die geschiedenis zelf, althans voorzover zij geboekstaafd is. Dat kan, om met dit éne voorbeeld te volstaan, gemakkelijk worden geïllustreerd aan de geschiedenis van de censuur van het gesproken, geschreven of gedrukte woord, dat voor wat wij nu maar de overheden zullen noemen altijd de gevaarlijkste steen des aanstoets is geweest. Als wij het in een stoutmoedig ogenblik op ons zouden nemen de geschiedenis van dit censuurgenre te schrijven dan zouden wij op z'n minst moeten teruggaan tot het Oude Testament, waar wordt verhaald hoe Koning Jojakim de door Jeremia op last van God vervaardigde boekrol na het aanhoren daarvan in het vuur wierp. Aan dit verhaal wordt als voor de werking van het censuurverschijnsel tekenende bijzonderheid toegevoegd, dat Jeremia of liever de Heer die hem inspireerde het daarbij niet liet zitten en voor een nieuwe boekrol met de nodige addenda zorgde.

Het is dus al vroeg gebleken, dat censuur een tweesnijdend en lang niet altijd trefzeker wapen is. De slag, die zij toebrengt wordt dikwijls met een tegenslag beantwoord. Vooral het gebied van de drukperscensuur levert daar allerlei voorbeelden van op. Den censor heeft de macht, de gecensureerde beroept zich op vrijheid en bedenkt allerlei list en ommekeer om aan de greep van zijn belager te ontkomen. De door de overheid onderdrukte pers duikt onder en wordt clandestien of duikt onder een andere, liefst tegengestelde naam weer op. Denk aan de beroemde "Gazettes de Hollande" uit de 18de eeuw, rechtstreeks produkt van de Franse religieuze en politieke vervolgingen of aan het beroemde huzarenstukje van Clémenceau, die zijn verboden krant "L'homme libre" herdoopte in "L'homme enchaîné".

De censor moet dus goed weten wat hij begint. Maar dikwijls weet hij het niet of kan hij het niet helemaal weten. Aan de werking van de censuur zit een aardig stukje dialectiek vast. Door iets te verbieden wil zij de aandacht afleiden van iets, dat haar onwelgevallig is. Maar daardoor dreigt zij er de aandacht juist naar toe te leiden, waardoor een aan haar bedoelingen tegengesteld effect ontstaat. "Madame Bovary", "Lady Chatterly's Lover", "Last Exit to Brooklyn" en, om ons eigen land niet te vergeten: "Bob en Daphne", zijn standaardvoorbeelden.

Boeken, die in opspraak komen, hebben het voordeel al voorbesproken te zijn zonder dat hun kunstwaarde al een uitgemaakte zaak is. Censuur gaat daardoor als de beste reclame werken. Schrijvers of uitgevers kunnen daardoor weer in de verleiding komen om haar uit te dagen en zo de publiciteit te bereiken, waarvan bekend is dat zij zelden windeieren legt. Dat behoort tot de dingen, die de beoordeling van alles wat zich tegenwoordig rondom de censuur van erotica en sexualia afspeelt zo bijzonder moeilijk maken. Men hoeft maar in een willekeurige boekwinkel rond te neuzen om te constateren hoeveel er, ook bij ons, in betrekkelijk korte tijd veranderd is - zij het nog lang niet zoveel als in pornografisch luilekkerland Denemarken, waar de overheid het hele terrein vrijgegeven heeft. Europa is ook wat dit betreft nog vol tegenstellingen en nog lang geen eenheid. Want in Frankrijk, om een voorbeeld te noemen, kan een uitgever maximaal tot 3 maanden gevangenisstraf, 300.000 francs boete en onherroepelijke intrekking van het recht op verdere beroepsuitoefening veroordeeld worden wanneer hij het in de ogen van de censor maximaal bont heeft gemaakt. Is het een uitgever overkomen, dat in de loop van 12 opeenvolgende maanden 3 van zijn uitgaven zijn gediskwalificeerd dan moet hij gedurende de 5 daarop volgende jaren alles wat hij op hetzelfde gebied denkt te gaan uitbrengen aan het ministerie van justitie voorleggen, waar een uiteraard keurige ambtenaar over zijn wel en wee beschikt. U mocht eens denken, dat Frankrijk een lichtzinnig land is en dat de tijd van de preventieve censuur tot het verleden behoort.

Ik zei daareven, dat de censor goed moet weten wat hij begint, maar dat hij dat dikwijls niet weet of kan weten. Wij zouden daar cynisch aan kunnen toevoegen, dat hij het vaak ook niet wil weten. Uit hoofde van zijn functie is hij een zede-meester, maar één, die men dikwijls op halfslachtigheid, schijnheiligheid en discriminatie kan betrappen. De Nederlandse vertaling van "The Pearl", een bekend ondergronds victoriaans document, is verboden, maar de oorspronkelijke editie kan men in vrijwel elke boekwinkel tussen een rijk assortiment van z.g. "hard core pornography" in zien staan. Dit komt erop neer, dat er ten gunste van de groep, die een vreemde taal beheerst wordt gediscrimineerd. Zo'n taal legt blijkbaar een beschermende laag om het karakter, de ziel of het binnenste van de lezer, die voor zedenbederf, zinneprikkeling en corruptie moet worden bewaard. In Engeland doet de politie de laatste jaren tamelijk frequent inval- len in cine-clubs, kleine theaters en kunsthandels om werken in beslag te nemen of voorstellingen te onderbreken, alles in het kader van de heilige overheidskruistocht tegen obsceniteit en pornografie. Maar de bekende boekwinkels in Soho, die iedere bezoeker een reis naar Denemarken of Zweden kunnen bespa- ren, worden praktisch ongemoeid gelaten en moeten alleen hun etalages wat uit- kammen wanneer er belangrijke buitenlandse gasten worden verwacht, die deze aan- trekkelijke stadswijk op hun programma hebben staan. Dergelijke feiten laten het vermoeden opkomen, dat de bestrijding van de pornografie voor de overheid al- leen, althans mede, een voorwendsel is om in haar ogen gevaarlijke sociale, po- litieke en culturele denkbeelden de kop in te drukken - of, zoals iemand het een half jaar geleden voor de BBC uitdrukte: "that the real target is not por- nography (understandably, for nobody can agree on what it is) but the "subver- sive" arts, and beyond them, perhaps, revolutionary political activity". Mis- schien is dat enigszins onrechtvaardig tegenover de overheid als censor. Die heeft het ook niet gemakkelijk. Wanneer zij iets aanpakt zou zij consequent moeten zijn. Maar de ingewikkeldheid van de terreinen, die zij betreedt, stelt daar be- paalde grenzen aan. En is zij niet consequent dan vervalt zij in een geforceerd soort casuïstiek. De censor is wel een gevreesde of geduchte, maar ook een ge- hate en dikwijls geridiculiseerde figuur, vooral in landen waar de vrije menings- uiting wettelijk verankerd ligt en door een ten opzichte van de overheid kri- tisch gevoelige publieke opinie wordt bewaakt.

Wij moeten overigens niet alles over de boeg van de staat, het gezag of de overheid gooien. Ik heb er al op gewezen, dat de censuur niet altijd van boven naar beneden loopt, maar ook spontaan uit de maatschappij kan opkomen. De mani- festaties daarvan hoeven niet altijd incidenteel en direct waarneembaar te zijn. Er kunnen in allerlei sectoren van het maatschappelijke leven geleidelijk en on- bedoeld vormen van druk en controle ontstaan, die verwantschap of overeenkomst vertonen met censuur. Wij moeten, als een daad van eenvoudige rechtvaardigheid

tegenover de staat, het begrip dus ruimer hanteren dan wij in het gewone spraakgebruik doen. Censuur is dan het hele pakket van middelen en maatregelen door gezag- of machthebbende groepen, instanties of organisaties aangewend ter bestrijding, weerhouding of onderdrukking van bepaalde uitingen. Neem de wetenschap - een veld, waarvan men toch direct geneigd zal zijn te zeggen en te geloven, dat het zaad van de censuur er op rotsgrond valt en onmogelijk kan ontkiemen. Wetenschap en censuur zijn geboren en gezworen vijanden; wetenschap in haar moderne vorm zou althans nooit zijn ontstaan wanneer zij niet was opgekomen voor haar onafhankelijkheid van kerkelijke of politieke bevoogding en immenging, wanneer zij niet zoiets als een eigen ethos had ontwikkeld, dat immuun zou moeten maken voor belangen, vooroordelen en irrationaliteiten. De wetenschapsman is de belichaming van "The Open Mind", titel van een boek van de beroemde fysicus Oppenheimer. Gaat het om de beoordeling, aanvaarding of verwerping van een nieuwe theorie dan wordt de rol, die zedelijke, religieuze of politieke overwegingen daarbij zouden kunnen spelen door de "community of scientists" als illegitien beschouwd, aldus de wetenschapstheoreticus Frank.

Maar, en nu worden wij oplettend, er is niet alleen een "community of scientists", maar ook nog zoiets als een "scientific establishment". De structuur en betekenis daarvan kunnen wij o.a. opmaken uit haar organisatievormen, met koninklijke of niet-koninklijke academies van wetenschappen aan de top. Dat zijn gezaghebbende lichamen, waarin gezaghebbende mensen de dienst uitmaken en met elkaar een forum vormen, dat op nieuwe theorieën, denkbeelden of ontdekkingen een soort toetsingsrecht uitoefent. En wanneer men de geschiedenis van de moderne wetenschap, dus ongeveer van Galilei en Copernicus af, onder dit gezichtspunt reconstrueert dan blijkt, dat zowel individuele wetenschapsmannen als gezaghebbende wetenschappelijke lichamen van dit toetsingsrecht dikwijls een kwalijk gebruik hebben gemaakt, dat weinig overeenkomst vertoont met de normen van de daareven genoemde Frank. Dat betekent, dat zij denkbeelden, theorieën en bevindingen hebben tegengehouden, afgewezen en onderdrukt, soms alleen omdat zij nieuw en met gangbare opvattingen in strijd waren, soms omdat zij van jonge, nog onbekende geleerden afkomstig waren en soms op een meer indirecte manier door er geen kennis van te nemen en ze in bureauladen op te bergen, waar zij dikwijls decennia later door een toeval weer uit te voorschijn kwamen.

Een van de frappantste voorbeelden uit de meer recente geschiedenis is dat van Mendel, de grondlegger van de moderne erfelijkheidsleer. Toen hij in 1865 in Brünn zijn nu klassiek geworden verhandeling over zijn experimenten op het gebied van de hybridisering van planten voordroeg schrikte hij, geheel in overeenstemming met de anti-mathematische gezindheid van de positieve wetenschappen van die tijd, zijn gehoor af door de wiskundige, althans statistische inkleding van zijn betoog. Dit betoog werd afgedrukt in een wetenschappelijk periodiek waarop 120 wetenschappelijke genootschappen, universiteiten en bibliotheken geabonneerd waren. Bovendien stelde Mendel zich speciaal in verbinding met de beroemde botanicus von Nägeli. Deze verzette zich tegen Mendels opvattingen, omdat zij in strijd waren met zijn eigen erfelijkheidstheorie, omdat hij tegen het gebruik van de wiskunde was, maar ook omdat hij geen vertrouwen had in de wetenschappelijke capaciteiten van een obscure augustijner monnik. Hij was, zoals een beschrijver van dit beroemde geval het formuleert "the victim of his own position as a scientific pundit". Mendel, die in zijn bescheidenheid al dankbaar was dat de grote man zijn nederige brieven überhaupt beantwoord had, volgde ongelukkerigerwijze ook nog diens advies om met zijn experimenten van erwten op havikskruid over te schakelen, met het gevolg, dat hij voor de rest van zijn wetenschappelijke leven in een doodlopend slop verzeild raakte.

Een ander frappant geval betreft de grote natuurkundige Planck. Die had in zijn proefschrift nieuwe ideeën over de tweede hoofdwet van de thermodynamica ontwikkeld. Geen van zijn professoren begreep er iets van. Grote autoriteiten op het gebied van de thermodynamica, zoals Helmholtz en Kirchhoff, wezen zijn opvattingen zonder meer af. Clausius beantwoordde zijn brieven niet eens. Geen spoor dus van Oppenheimers open-mindedness.

Het meest geruchtmakende eigentijdse voorbeeld van door de wetenschappelijke establishment uitgeoefende censuur is misschien wel dat van de psycho-analyticus Immanuel Velikowsky, die ruim 20 jaar geleden nieuwe kosmologische theorieën

ontwikkelde in zijn boek "Worlds in Collision". De broederschap de astronomen (Greenberg) volstond er niet mee hem aan de kaak te stellen als een pseudo-wetenschappelijke "crank", maar probeerde met allerlei middelen de publicatie van zijn boek tegen te houden en zelfs zijn uitgever te boycotten. Want, zoals de toenmalige directeur van het Harvard Observatorium verklaarde: "If dr Velikowsky is right, the rest of us are crazy". Dit geval is door Ralph E. Juergens onder de titel "Minds in Chaos: a Recital of the Velikowsky story" speciaal uit de doeken gedaan in de American Behavioral Scientist van september 1963.

De censuur weet zich dus ook daar te nestelen waar zij het minst thuis hoort. Hoe dat komt en hoe zij daarin slaagt is vraag twee. Veel onderzoek daarover hebben we nog niet. Het is een interessant aspect van de kennis- of wetenschaps-sociologie en -psychologie. Psychologische of karakterologische eigenaardigheden en predisposities van wetenschapsbeoefenaars spelen ongetwijfeld een belangrijke rol, maar ook sociale en culturele omstandigheden. Wetenschappelijke theorieën waarop het wetenschappelijke forum zich verenigd heeft vormen een belemmering voor nieuwe theorieën en die weerstand is doorgaans van meer dan alleen maar theoretische, dus b.v. van religieuze, wereldbeschouwelijke of etische aard. Bepaalde methodologische concepties en modellen, waarop wetenschappers zich vastleggen, bijv. zulke, die van vertrouwen in de empirie en wantrouwen in de theorie getuigen, kunnen de vernieuwing van wetenschappelijke opvattingen eveneens remmen. Van godsdienstige, maar ook van ongodsdienstige overtuigingen, die wetenschapsmensen erop nahouden, kan hetzelfde worden gezegd. Het is b.v. bekend wat voor rol die hebben gespeeld in de strijd om de evolutietheorie van Darwin. Ook de z.g. professionele standing is een factor van belang. Het is een bekend feit, dat jonge, nog onbekende onderzoekers en theoretici veel meer barrières te overwinnen hebben om door het wetenschapsforum erkend te worden dan degenen, die al tot het establishment behoren. Er is ook in de wetenschappelijke wereld iets van een generatiestrijd. Een andere factor, die de vernieuwing van wetenschappelijke opvattingen en denkbeelden kan tegenhouden is het soort specialisering, dat in een bepaalde fase van de wetenschapsontwikkeling de toon aangeeft. Al deze punten vindt men uitgewerkt en adstrueerd in het interessante essay "Resistance by Scientists tot Scientific Discovery" van de Amerikaanse socioloog Barber.

U vindt misschien, dat ik intussen wel erg van mijn eigenlijke onderwerp, "Cultuur en censuur" ben afgedwaald. Dat moet ik dan ontkennen. Wij moeten juist proberen door de oppervlakte heen te zien en bij het verschijnsel censuur niet alleen te letten op zwarte of witte plekken in dagbladen, politiek-invalen, verboden boeken of voorstellingen, verordeningen en maatregelen van overheidswege. De wortels van de censuur reiken veel dieper en het is de vraag of zij niet aan de cultuur zelf vastzitten. Ongetwijfeld is er een tegenstrijdigheid, althans een spanning, tussen censuur en wat wij de formele idealen of beginselen kunnen noemen van de moderne cultuur. Van die cultuur is vrijheid een der machtigste inspiratoren geweest en in abstracto valt censuur uiteraard niet te rijmen. Vandaar, dat de opruiming van elke vrijheidsbelemmering in het grootboek van de vooruitgang altijd aan de kreditzijde werd bijgeschreven - en terecht. Maar wat vrijheid is moet in concrete situaties steeds opnieuw omschreven en dan bevochten worden. Daarna blijkt altijd weer - is althans tot dusver altijd gebleken - dat zij er nog niet helemaal, eigenlijk of definitief was, dan wel, na er even geweest te zijn, de wijk weer name, onder de druk van andere in de samenleving werkende krachten. Of, zoals Adorno het zegt: "Der Begriff der Freiheit bleibt hinter sich zurück, sobald er empirisch angewandt wird". (Neg. Dial. 152) Van alle sociaal-politiek-culturele begrippen heeft vrijheid voor de z.g. moderne westerse wereld de grootste aantrekkingskracht gehad, maar van alle sociaal-politiek-culturele begrippen is zij ook het meest problematisch, dus het moeillkst realiseerbaar. Vrijheid en orde, vrijheid en gezag, vrijheid en institutie - om maar een paar combinaties te noemen - sluiten elkaar wel niet uit, maar blijken de facto toch altijd de grootste moeite te hebben om het op langere termijn goed met elkaar te kunnen vinden. Het is niet voldoende vrijheid als het hoogste goed te proclameren. Zij moet in de samenleving ook verankerd, verzekerd en bewaakt worden en daardoor komt zij meteen in gevaar weer verloren te gaan.

Ook de hedendaagse protestbewegingen moeten worden gezien als emancipatorische uitingen of uitbarstingen van een innerlijke, maar door de druk van een technocratisch maatschappijsysteem geblokkeerde vrijheidsbehoefte. Wat zij wil laten zien is, dat een samenleving, die prat gaat op haar vrijheid uiteindelijk op dwang, macht, gewelddadigheid, dus op een heel mechanisme van censuren berust. En wat culturele revolutie wordt genoemd moet daar een eind aan maken en de vrijheid, waarop de mensheid al zo lang en zo vergeefs heeft gewacht eindelijk aan haar trekken laten komen. Dienaangaande zou ik, op gevaar af mij impopulair te maken, een zekere scepsis niet willen onderdrukken.

Maar de eigenlijke vraag luidde of de wortels van de censuur niet aan de cultuur zelf vastzitten. Wordt die vraag bevestigend beantwoord dan mag men de op de cultuurbodem opschietende censuur nog best onkruid noemen, maar moet men er rekening mee houden dat het niet definitief uit te roeien is. Die conclusie zou niet zo pessimistisch zijn als zij lijkt. Van de cultuur komt de mens niet af. Zij is zijn natuurlijke garderobe, waaraan hij steeds zit te verstellen, maar die hij niet kan wegdoen. Laten wij onder cultuur het complex van normen denkbeelden, opvattingen en de daaraan gekoppelde instituties, organisaties en levenswijzen verstaan, waarnaar tot bepaalde samenlevingen behorende groepen zich richten - afwijkingen, uitzonderingen en inbreuken natuurlijk meegeerekend. Welke cultuur men ook neemt, er zit aan vast dat zij berust op iets dat een regelsysteem kan worden genoemd. Dat houdt weer in, dat van wie deel hebben aan een bepaalde cultuur bepaalde dingen, dus gedragingen en houdingen, wel en andere niet worden verwacht of geduld. Die dingen worden globaal omschreven door de heersende of geldende normen waaraan men geacht wordt zich te houden. Wie daar te flagrant van afwijkt of tegen in gaat kan negatieve sancties verwachten. De normen openen mogelijkheden, maar perken ze tegelijk in. Wat er buiten valt of er tegen in gaat staat onder censuur. Zijn de normen in hoge mate verinnerlijkt dan wordt het censuurkarakter ervan versluierd, vergeeten of teruggedrongen. Worden de normen betwist, gaat hun onderlinge verband verloren en verslapt hun verplichtende functie dan wordt de spanning tussen de vrijheid die men wil en de repressie die men ervaart manifest. Maar zelfs Marcuse is voorzichtig genoeg om cultuur en repressie niet volledig te ontkoppelen. Juist met het oog op of in het belang van de bevrijding en de emancipatie zullen tal van repressies absoluut noodzakelijk blijven. De malaise van de hedendaagse situatie is z.i. juist, dat er meer wordt onderdrukt dan noodzakelijk is en dat het maatschappelijke systeem, waarmee wij te stellen hebben, dienaangaande een onaanvaardbaar surplus vertoont.

Daaruit blijkt duidelijk, dat het niet gaat om cultuur of censuur, maar om cultuur en censuur, dus om de vraag welke gebieden of sectoren er in een bepaalde constellatie wel of niet vrijgegeven kunnen worden. Dat alles, niet alleen wat de denkbeelden of opvattingen, maar vooral wat het publieke gedrag betreft, toelaatbaar zou zijn en er tegelijk toch van zoiets als een maatschappelijke orde gesproken zou kunnen worden komt neer op een situatie, die men zelfs volgens Marcuse naar een verre toekomst moet verschuiven of - een nog wat sceptischer variant - voor principieel uitgesloten moet houden, omdat vrijheid zonder wederzijdse verplichtingen, dus individuele inperkingen, weerhoudingen en eerbiedigingen niet realiseerbaar is.

Wat de overheid doet om dingen tegen te houden, die haar onwelgevallig zijn, gevaarlijk of bezwaarlijk voorkomen betreft alleen maar een uiterlijk aspect van de censuur. Wat wij de onofficiële vormen en uitingen van censuur kunnen noemen, die in de samenleving zelf zo'n belangrijke rol spelen, ligt al wat verder onder de oppervlakte. Dat in de censuur zelf bestanddelen diep zijn ingebouwd, die als censoren en zo als instrumenten van sociale controle fungeren, daarvan zijn wij ons doorgaans niet bewust en zeker niet zolang de cultuur, waaraan wij zelf deel hebben, nog niet in het ongereede is geraakt. De socioculturele censuren zijn geen afzonderlijke, incidentele of willekeurige maatregelen of ingrepen, maar de sporen waarlangs wij hebben geleerd ons in het maatschappelijke verkeer te bewegen en de zijsporen, die wij geleerd hebben te vermijden omdat het sein daar op onveilig staat. Een kind, dat de visite met het rechterhandje moet begroeten weet en weet tegelijk niet, dat het linkerhandje onder censuur staat.

Kultuur en censuur

In verband met het algemene thema: 'kultuur en censuur' wilde ik iets zeggen over 'kultuur van het geloof en censuur'.

De Kerk legt zich toe op de cultuur van het geloof. De apostel Paulus noemt zichzelf degene die plant, een ander besproeit en hij verwacht de wasdom van God (1 Kor 3, 5-9). De Kerk heeft tot taak het geloof te kultiveren, te kweken en tot ontwikkeling te brengen, en zijn kansen te geven tot uitgroei. In deze zin spreek ik van de cultuur van het geloof.

De Kerk - ik spreek nu van de Katholieke Kerk - kent ook een censuur. In het wetboek van het kerkelijk recht, dat de kerkorde regelt, is een wetgeving te vinden omtrent de censuur van boeken en andere geschriften (codex J.C. c 1384 - 1405). Volgens deze wetgeving kunnen boeken en geschriften, die handelen over onderwerpen die binnen het gebied van de opdracht en de bevoegdheid van de Kerk liggen, vóór verschijnen onderworpen worden aan het oordeel en de goedkeuring van de kerkelijke overheid en kan na het verschijnen aan kerkleden verboden worden zulke boeken te lezen. De regeling van de censuur maakt in het kerkelijk recht deel uit van de wetgeving omtrent het kerkelijk leergezag.

In onze omgeving is deze censuur in feite in onbruik geraakt. Op 14 juni 1966 heeft de Congregatie voor de geloofsleer in Rome verklaard, dat de Index van verboden boeken niet meer geldt als een kerkelijke wet maar als een aangelegenheid van het geweten. De censuur is ontstaan in een tijd waarin de bescherming van het geloof een grote rol speelde in de pastorale zorg. De gelovigen werden inzake het geloof als onmondigen beschouwd en hun geloof werd beschermd door maatregelen van de kerkelijke gezagsdragers. Deze censuur bedoelde het geloof te kultiveren.

Wij verkeren thans in een situatie die grondig veranderd is. De cultuur van het geloof stelt heden ten dage geheel andere eisen. Het geloof moet worden gekultiveerd in een gemeenschap van mondigen, waar een publieke meningsvorming geschiedt, waarin met name ook de massa-communicatiemedia functioneren.

- In een onderzoek in februari 1970 door Intomart gehouden ten behoeve van de K.R.O., werd op de vraag: 'wat is voor u de belangrijkste bron van informatie over de ontwikkelingen in de Kerk?' geantwoord in deze volgorde: televisie, dagbladen, preekstoel, radio, gespreksgroepen, weekbladen. -

In deze situatie zijn vrijheid van meningsuiting en dialoog tot het vinden van de waarheid voorwaarden voor de cultuur van het geloof. Ook wanneer men - zoals in de Katholieke Kerk geschiedt - aan geroepen tot het kerkelijk ambt gezag toekent in vraagstukken van geloof, kan dit gezag worden uitgeoefend in het kader van vrije meningsuiting en van dialoog, met het doel om aldus overeenstemming te bereiken in het zoeken van de waarheid.

Na diepgaande historische studie heeft J.H. Newman met zijn oorspronkelijke geest getekend, op welke wijze de ontwikkeling van het geloofsdenken in de Kerk geschiedt. Hij wijst hierin met name de wisselwerking aan tussen het spontane geloofsaanvoelen van het gelovige volk, de denkarbeid van de theologen en de gezagsuitoefening van het kerkelijk bestuur. De Kerk heeft in onze dagen behoefte aan deze wisselwerking in vrijheid en openbaarheid, maar hiervoor is nodig een klimaat van onderling vertrouwen.

In een vrije discussie, die in plaats treedt van een censurerend ingrijpen van kerkelijke bestuurders, kunnen de geloofsopvattingen en levenspraktijken op hun waarde worden getoetst. Voorwaarde hiervoor is, dat men de ander niet als gelovige verdacht maakt wanneer men diens opvatting critiseert. Men moet iemands mening kunnen afwijzen zonder verdenking op hem te laden.

Niet alleen degene die critiseert, maar ook de publieke opinie moet iemand blijven respecteren als gelovige wanneer zijn opvatting wordt afgewezen. Als er deze sfeer van vertrouwen niet is, ontbreekt ook een voorwaarde voor de pioniersarbeid die nodig is op het gebied van het geloofsdenken en van de christelijke praktijk in de wisseling der tijden die wij thans beleven.

Wanneer de censuur van de boekenwet is afgeschaft, maar wanneer daarvoor in de plaats treedt de censuur der onverdraagzaamheid, die reputaties aantast van mensen die ooit ongelijk kregen, wordt de cultuur van het geloof ernstig geschaad.

Een vraag die veel gesteld wordt is: hoe moet het met de massa mensen die het niet meer weten omdat zij overspoeld worden door alles wat zij zien en horen en meemaken. Inplaats van vergeefs te pogen hen te beschermen door informatie te onthouden, bewijst men hen groter diensten door een begeleiding die mensen helpt zich veranderingen eigen te maken zonder dat zij hun identiteit verliezen.

Hier ligt een der grote - nog onvervulde - opgaven van pastorale zorg in deze tijd. Juist degenen onder ons die veel veranderingen hebben meegemaakt, die persoonlijk veranderd zijn, maar tegelijk zichzelf bleven, kunnen anderen helpen bij dit proces van stofwisseling van de geest, waarbij door opname van levenskrachtige en afstoting van het afstervende vanuit de wortels van het eigen bestaan vernieuwing geschiedt die bevrijdt. Wanneer in de pastorale arbeid de eigenlijke cultuur van het geloof hoofdzaak is, is de censuur overbodig.

Het is misschien interessant nog eens te herinneren aan wat paus Joannes XXIII in zijn toespraak bij de opening van het Tweede Vaticaans Concilie op 11 oktober 1962 gezegd heeft over de manier om de dwalingen te bestrijden:

- Altijd heeft de Kerk zich verzet tegen de dwalingen, dikwijls ook heeft zij ze veroordeeld met grote gestrengheid. In onze tijd bedient de bruid van Christus zich liever van het geneesmiddel van de barmhartigheid dan van de wapens van de gestrengheid. Zij meent aan de moderne behoeften te moeten voldoen meer door te wijzen op de kracht van haar leer, dan door het uitspreken van veroordelingen. Dit wil niet zeggen, dat er geen valse leerstellingen, verkeerde opvattingen en gevaren zijn, waarvoor men moet oppassen en die men moet bestrijden. Maar dit alles is zo apert in strijd met de juiste beginselen van zedelijkheid en heeft zulke verderfelijke resultaten opgeleverd, dat de mensen tegenwoordig uit zichzelf reeds geneigd schijnen, het te veroordelen, met name die levensvormen, die God en zijn wetten verachten, een overdreven vertrouwen op de vooruitgang van de techniek, en een welvaart, die alleen maar in een gemakkelijk leven bestaat. Zij worden er zich steeds meer van bewust, dat de waardigheid van de menselijke persoon en haar passende vervolmaking een zaak is van het hoogste belang, die grote inspanning vraagt. Wat nog meer zegt: de ondervinding heeft hun geleerd, dat geweld tegenover anderen, de macht van de wapens en politieke overheersing geenszins de weg zijn tot een gelukkige oplossing van de ernstige problemen, waaronder zij gedrukt gaan. - (Ecclesia Docens, sept-dec.1962, pag.40, no.32).

Breda, 27 juni 1970

H.C.A. Ernst

Beknopte samenvatting discussie "Film en Censuur" en "Beeldende Kunst en Censuur" op zondag 28 juni te Hilvarenbeek.

De groep "Film en Censuur" onder leiding van de heer André van den Bunder, docent in de filmologie, heeft samengewerkt met de groep "Beeldende Kunst en Censuur". De gecombineerde groepen kwamen in eensgezindheid tot een drietal conclusies:

- I Het al dan niet voorkomen van censuur is eerder afhankelijk van mentaliteit dan van wetgeving. Een goede wetgeving biedt niet de garantie dat er ook geen censuur zal zijn. Nederland en België in hun formele en feitelijke verschillen demonstreren de juistheid van deze stelling. De wettelijke situatie is (bijv. t.o.v. de film) in België vrijer dan in Nederland. In feite echter is de vrijheid in Nederland groter dan in België. Verder (nog binnen dit eerste punt van de mentaliteit) meende men te kunnen konstateren dat hogere overheden minder geneigd zijn tot censurerend gedrag dan lagere overheden en dat, over het algemeen, het censurerend gedrag nog het sterkst zal uitgaan van andere instanties en instellingen dan nu juist de overheid.
- II Unaniem was men van oordeel dat, waar de culturele programmering, het vaststellen van het culturele aanbod in handen komt van een (klein) aantal commerciële instellingen, een situatie ontstaat waarin beperking en beperktheid hoogtij kunnen vieren; een situatie die het karakter heeft van een (ontoelaatbare) censuur. Gesteund door allen onderstreepte de heer van den Bunder de zienswijze dat de cultuur en het arrangeren van het culturele aanbod niet past in een systeem dat overheerst wordt door het economische denken en door economische prioriteiten.
- III De gecombineerde groep had oog voor de gevaren die verbonden zijn aan de censuurloze samenleving die haar als ideaal voor ogen stond. Zij meende echter, dat deze gevaren geen anderen zijn dan de gevaren van de democratie. De democratie veronderstelt een groot optimisme t.a.v. onze volwassenheid, ons verantwoordelijkheidsgevoel. Evenals het "geloof" in de positieve werking van een algemeen kiesrecht t.a.v. onze groeiende volwassenheid en groeiende verantwoordelijkheid, is het streven naar een censuurloze samenleving gebaseerd op een sterk vertrouwen in de geestelijke groeikracht en de toenemende rijpheid van de mens en van de mensheid. Wat betreft het gevaarlijke van deze noodzakelijke vrijheid werd door de discussianten en door de heer van den Bunder benadrukt dat informatie en gezonde **kommunicatie**, vooral t.a.v. de jeugd, veel van het risico kunnen ondervangen. Krijgt men op het juiste moment en op de juiste wijze de nodige informatie verstrekt dan valt er zelfs van de meest volstreckte vrijheid weinig schadelijks te vrezen.

Het verband tussen cultuur en censuur kan men op een 'geëngageerde' manier uitdrukken door zich direkt te keren tegen alle of tegen de gebruikelijke censuur: censuur is een rem op de cultuur, het is anti-cultuur, bepaalde uitingen van de censuur zijn een 'cultuurschande', enz. Volgens sommigen is het inderdaad zo dat men enkel over censuur kan denken of spreken door er tegen te denken of te spreken. Ik wil dit niet betwijfelen, maar toch ook niet onmiddellijk onderschrijven, want zoals ieder engagement moet ook deze stellingname zich eerst reenschap geven van haar motieven. Het lijkt niet gemakkelijk zich hier van een pro of contra op voorhand te onthouden, maar men moet toch proberen niet van een of ander a priori te vertrekken. Omdat dit soort a priori's vaak onbewust meespelen moet men er zich tegen wapenen, en het beste wapen is ze uitdrukkelijk bewust te maken. Dit wil dus zeggen dat ik, althans aanvankelijk, nogal theoretisch te werk zal gaan om te pogen het gehele probleemgebied in het vizier te krijgen. Op deze manier hoop ik enige hulp te kunnen bieden aan de discussies die u straks zult voeren.

Liever dus dan onmiddellijk in het debat te stappen nemen we enige distantie, door een korte inventaris op te stellen van de verschillende manieren waarop cultuur en censuur met elkaar in verband te brengen zijn. Deze inventaris moet het materiaal leveren voor de verschillende termen waarin het probleem wordt gesteld.

Censuur - dat is wel duidelijk - is een cultuurverschijnsel, een element van of binnen de cultuur. Maar hoe treedt het daar op, welke is zijn functie? In de eerste plaats kan men zeggen, steunend op een cultuurtheorie, dat censuur de oorsprong is van de cultuur: cultuur ontstaat door verdringing en sublimering van natuurlijke driften en impulsen, zij is dus in deze zin een product van censuur. Eenmaal gevestigd of, zo men wil, op het menselijk natuurgegeven afgevochten, heeft zij zich te handhaven en voortdurend te beschermen tegen de altijd weer opdringende natuurimpulsen. De cultuur is nooit definitief verworven, zij bestaat in een voortdurende inspanning om niet terug naar het niveau van de natuurprocessen af te zakken. Zij hanteert de censuur als instrument om zich tegen aantasting te beschermen. Maar precies deze beschermingsfunctie roept nu, van een andere kant bezien, nieuwe vragen op. Wat is het dat beschermd wordt, en door wie? In zover het gaat om subjectieve cultuur, d.w.z. de individuele zelfbeheersing, kan men zeggen dat iedere persoon zichzelf censureert. Maar hij kan het niet doen naar eigen inzicht en appreciatie omdat anderen bepalen wat cultuur is of als cultuur moet beschermd worden. En zo gaat blijken dat cultuur niet op een evidente manier te bepalen is of andersom, dat het hanteren van censuur in feite een arbitraire definitie van cultuur oplegt en door-drukt. Men kan het nog sterker uitdrukken: het is de censuur zelf die, door de barrières die ze plaatst, bepaalt wat cultuur is en dat betekent dat zij het cultuurproces zijn dynamiek ontnemt. Cultuur is immers geen feit of toestand maar een leven, een dialectiek tussen de natuurkrachten en de menselijke beheersing ervan, een dialectiek die haar loop moet kunnen gaan en tot altijd nieuwe en andere resultaten leidt. Censuur verlaant dit proces, zij maakt vooruitgang onmogelijk, zij doet de cultuur stagneren, zij doodt de levende cultuur. Men moet haar dus bepalen als anti-cultuur, niet enkel in zover bepaalde mensen aan anderen censuur opleggen maar eigenlijk ook als zelfcensuur, in die mate n.l. dat ik door mezelf te censureren mijn eigen ontwikkeling afrem. Zo komt men er dus toe de censuur te beschouwen als de tegenkracht van de cultuur die deze altijd weer moet overwinnen.

Dit vlugge overzicht levert dus een drietal definities op van de verbindings-term "en" tussen cultuur en censuur. Van de ene kant zegt men dat cultuur het product is van censuur; enigszins in het verlengde daarvan ligt de definitie: censuur is een instrument van de cultuur; doch anderzijds kan gesteld worden dat censuur een rem is op de levende cultuur. We staan dus voor dit probleem: is censuur een noodzaak en dus een onmisbaar ingrediënt voor de cultuur, of moeten alle cultuuruitingen, omwille van de culturele vooruitgang, van iedere censuur bevrijd worden? Moet de cultuur door censuur tegen aantasting beschermd worden, of is juist de censuur een aantasting waartegen de cultuur zich heeft te beschermen?

Een keuze voor een der alternatieven is natuurlijk niet mogelijk zo lang men werkt met dergelijke abstracties. Men kan de verhouding slechts verder ophelderen als men haar termen verheldert. In misschien wordt de scherpe tegenstelling reeds opgelost door het feit dat men bij nader toezien verschillende soorten censuur of dimensies van de cultuur moet onderscheiden. Ik zeg: misschien, want het zou niet eerlijk zijn dit voorop te stellen en naar deze conclusie toe te denken, maar men mag het ook niet uitsluiten.

Wat is censuur? Er bestaat een zeer eenvoudig antwoord: datgene wat in de meeste parlementaire democratiën en met name ook door de Belgische grondwet, art. 18, is afgeschaft. Het genoemde artikel verklaart: "De drukpers is vrij; de censuur kan nooit worden ingevoerd; geen borgstelling kan geëist worden van de schrijvers, uitgevers of drukkers". De Europese conventie van de rechten van de mens verklaart: "Eenieder heeft recht op de vrijheid zijn mening te uiten. Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of door te geven, zonder inmenging van overheidswege en ongeacht enige grens" (art. 10 Bijgevoegd Protocol, 1952). Verbod van censuur betekent dus dat aan iedereen de vrijheid wordt gewaarborgd om, in principe op elk gebied en door alle middelen, zijn mening te uiten. Het betreft hier de preventieve censuur: de overheid mag door geen enkel middel op voorhand de publicatie onder welke vorm ook van een opinie verhinderen. Op zich beschouwd schijnt er helemaal geen probleem te bestaan, want er is geen censuur. Maar dat is dan juist het probleem: zoals de meeste liberale vrijheden, zegt men, is ook de vrijheid van opinie een niet meer dan formele vrijheid en een hypocriet recht, omdat achter de formele, wettelijke verklaringen een feitelijke verdrukking schuilgaat. Er bestaat immers een censuur achteraf, een geheel van repressieve maatregelen van die aard dat hierdoor de publieke uiting en verspreiding van bepaalde opinies en in bepaalde vormen op voorhand onmogelijk wordt gemaakt. En daarover gaat het dan, om het even of dit al dan niet de naam censuur krijgt, of liever, des te erger als men weigert het censuur te noemen want dit verhult de werkelijkheid.

Dit is dus één definitie, de meest gebruikte: het achterafse ingrijpen van de overheid, door middel van het zgn. repressie-apparaat, tegen bepaalde vormen van publicatie en communicatie op artistiek, literair en ander gebied, omdat ze onduldbaar worden geacht, zoals de Europese conventie zegt, "in het belang van 's lands veiligheid, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen". Het gaat hierbij om twee dingen: het protest tegen de bewering dat zoiets geen censuur te noemen is, en het probleem in welke mate, onder welke vormen, de overheid hier terecht ingrijpt.

Er zijn echter nog andere, minder zichtbare of toch minder spectaculaire maar eigenlijk eviderenter vormen van censuur. Ze laten zich moeilijker beschrijven omdat ze niet als zodanig afzonderlijk optreden, maar ze zijn daarom niet minder werkzaam. Ieder mens krijgt een censuur opgelegd door het sociale en culturele milieu waarin hij zich beweegt. In de sociologie noemt men dit de sociale controle: de regelende, beperkende, sanctionerende druk die het milieu in allerlei vormen op het individu uitoefent. Dit milieu is zowel het gezin en de werkring als de heersende mentaliteit en het algemene socio-culturele gedragspatroon. En de sancties kunnen gaan van een afkeuring wegens onbeleefdheid tot het verlies van de goede naam en de uitsluiting uit de groep. In ieder milieu zijn er dingen waarover men niet spreekt en die niet kan of mag laten blijken, en dingen die men alleen op een bepaalde manier mag noemen. In het huis van een gehangene spreekt men niet over het koord, men zwijgt over geld waar iedereen op het geld uit is onder het mom van dienstbetoon of een ander edel motief, men zwijgt over de dood waar iemand stervensziek is, over kanker tegenover iemand met een kwaadaardig gezwel, over oude vrijsters waar een dochter van om de dertig niet getrouwd is, over kaalhoofdigheid tegen iemand die met spijt zijn haar verliest. Enzovoort. Bepaalde woorden en opvattingen, bepaalde gedragsuitingen zijn dermate met een negatief affect geladen dat ze in bepaalde kringen onmogelijk zijn, terwijl andere woorden en leuzen het niet verdragen tegengesproken te worden. Er is de publieke opinie in iedere groep die op een aantal punten geen afwijking duldt en conformiteit als een eis oplegt. Er zijn de eufemismen die in het ene milieu als een plicht of een dwang gelden en in een ander

milieu potsierlijk klinken. Enzovoort.

Dit soort censuur werkt meestal langs subtiele wegen en zeer vaak wordt ze onbewust ondergaan. Bewust wordt ze eigenlijk als men ze gaat ervaren als een rem, en dit gebeurt naarmate uemand zich gaat distantiëren van de groep of het milieu die ze uitoeft. Hier blijkt dan dat censurerende druk een instrument is van het groepsleven of sterker nog, een bepaalde manier waarop het groepsleven zich doet gelden om zich voor zijn leden leefbaar te houden. In iedere groep zijn er bepaalde gedragingen en opinies die het groepsleven niet kan dragen zonder eraan ten onder te gaan. Ieder cultuurpatroon - en dit kan zijn de cultuur van een gezin en deze van een internationale, b.v. de Westeuropese gemeenschap - is een configuratie van waarden, gedragsregels en opvattingen die slechts in stand kan blijven als de deelgenoten eraan ze respecteren. Het sociale verkeer stelt een aantal eisen die de individuele uitingen kanaliseren en dus inperken, maar die de voorwaarden zijn om het mogelijk te maken. Men zou dit alles zo kunnen samenvatten: de censuur is de wijze en de graad van intolerantie t.o.v. van afwijkende, tegensprekende uitingen die een cultuurpatroon doet gelden om zich in leven en leefbaar te houden.

Thans spreekt men graag van "taboe's" en van taboe's wordt liefst gezegd dat zij er zijn om doorbroken te worden. Maar ook dit is momenteel een affectief beladen woord. Affectief neutraler geformuleerd heet het eerder zo: er zijn bepaalde vooropstellingen, bepaalde zeer kwetsbare waarden en vanzelfsprekend aanvaarde waarheden die in een groep of gemeenschap onaantastbaar worden gemaakt. Men mag er niet aan raken omdat het groeps- of gemeenschapsleven erop steunt of minstens heet te steunen en ze worden dan ook beschermd omdat de gemeenschap zichzelf moet beschermen. Hier is dan het probleem van de censuur dit van de tolerantiegraad die het sociale en culturele leven kan of moet kunnen opbrengen. Waarschijnlijk zal men twee vragen duidelijk van elkaar moeten onderscheiden: hoever mag de intolerantie van de collectieve waarden, opvattingen en belangen het respect van de individuele leden afdwingen? En ten tweede: welke censurerende druk mag of moet uitgaan van het interindividuele respect voor elkaars intolerantie in het tussenmenselijk verkeer?

Dit laatste punt houdt onmiddellijk verband met een derde vorm van censuur, die eigenlijk in de voorgaande al op vele wijzen betrokken is maar die een afzonderlijke behandeling verdient: de auto-censuur. Velen zijn van oordeel dat we hier staan voor de censuur in de eigenlijke en enig geldige zin van het woord. Hier past natuurlijk een verwijzing naar Freud en de psychoanalyse, maar niet meer dan een verwijzing omdat dit ons anders te ver zou leiden. Iedereen kent wel de algemene strekking van de Freudiaanse ideeën: in de ontwikkeling van de persoonlijkheid treedt het bewuste ik op als censurerende instantie van de begeerten en wensen die strijdig zijn met het "realiteitsprincipe", door ze beneden de drempel van het bewustzijn in het onderbewuste te verdringen. Dit realiteitsprincipe waar het ik zich naar richt moet ook en vooral begrepen worden in de zin van de sociale regels die in het ideaal-ik (Acter-ich) verinnerlijkt worden. In die zin kan men spreken van een "sociale censuur" die het ik, via de verinnerlijkte sociale normen, zichzelf oplegt.

Wat men nu verder ook over Freud's theorieën mag denken, het valt niet te loochenen dat hier in de grond een feit van de algemeen-menselijke ervaring wordt blootgelegd. Men kan rustig abstractie maken van de vraag of het altijd of in hoofdzaak om seksuele impulsen gaat, zeker is dat ieder mens een aantal zaken uit zijn bewustzijn en geheugen verdringt; niet enkel driften en neigingen die hij aan zichzelf niet wil of durft te bekennen, maar ook dingen die hij gedaan en gezegd heeft, teleurstellingen die hij heeft opgelopen, vergissingen die hij heeft begaan. Dit is de primaire auto-censuur, waardoor het geheugen werkt als een selectieproces en waardoor ieders individuele levensgeschiedenis een verhaal met min of meer zorgvuldig gedichte hiaten is. Ieder persoon heeft zijn individuele taboe's, die taboe moeten blijven opdat hij zijn zelfrespect zou kunnen bewaren, opdat de persoonlijkheid die hij opgebouwd heeft overeind zou blijven en zijn sociaal imago voor hemzelf geloofwaardigheid behoudt. Hier zit ook een sociaal aspect aan vast. Ik ken het verleden van een aantal mensen die mij het meest nabij zijn en ik ben in staat het verder voor hen open te leggen dan zij zelf wensen of verdragen. Tot op zekere hoogte heb ik macht over de persoonlijke taboe's van mijn naasten. Maar, zoals het spreekwoord zegt, men duwt

een mens niet met zijn neus in zijn eigen braaksel. Dat is niet alleen onbeleefd, het is een kwestie van ethisch respect voor de persoon van de ander dat men hem zijn geheimen gunt in zover hij het niet kan dragen deze voor zichzelf uit te spreken. Alleen in een psychotherapeutische context is zoiets aanvaardbaar, en daar ook geldt als voorwaarde dat de persoon zelf bereid is deze dimensie van zijn privacy prijs te geven.

De zelf-censuur heeft echter niet alleen betrekking op het eigen onder- of half bewuste, zij censureert niet alleen wat men aan zichzelf niet kan of durft bekennen maar vooral ook wat de gemeenschap niet verdraagt. Hier wordt dan de auto-censuur de min of meer vrijwillige of gedwongen onderwerping aan de heersende normen, de sociale druk, de maatregelen van de censurerende overheid. En het hoeft wel geen betoog dat de censurerende instanties het erop aanleggen dat iedereen vrijwillig en uit overtuiging de gestelde beperkingen zou eerbiedigen. Dan worden immers alle moeilijkheden vermeden. De censuur die iemand zichzelf oplegt zal nu of meestal een mengsel zijn van beperkingen uit eigen overtuiging en initiatief en beperkingen die men noodgedwongen naleeft. Sommige dingen verzwijg of verberg ik omdat het zo hoort: ik wil niet anders, maar andere dingen houd ik in omdat het zo moet: ik kan niet anders.

Op dit punt nu zijn we, geloof ik, beland bij de kern van het probleem: de discrepantie tussen hetgeen men niet wil zeggen of tonen en hetgeen men zou willen maar niet mag zeggen of tonen. Naarmate deze discrepantie er is of wordt gevoeld, ontstaat er een conflict tussen de vrijheid en de censuur. Bij velen wordt dit conflict opgelost door een aanvaarding van de sociale druk omwille van "hogere belangen" (of vaker en juister misschien, uit eigenbelang), maar anderen ervaren het derwijze dat zij het recht op vrijheid - van hemzelf en van de anderen - ontoelaatbaar geschonden achten. Zij maken het **probleem** bewust, zij binden de strijd aan tegen de censuur.

De strijd tegen de censuur wordt gewoonlijk gericht tegen wat men noemt de repressieve instrumenten van de openbare macht of het "establishment": het gerecht, de politie, de financiële en andere manipulators van de berichtgeving, enz. E. Schmook noemt deze censuur een "veelkoppig monster": als men ze ergens ontdekt en meent getroffen te hebben, steekt ze weer elders de kop op. Zij onderscheidt - of ontmaskert - vijf grote censurerende machten: de wettelijke democratische overheid, het willekeurig optreden van wettelijke democratische instanties, de kerkelijk-religieuze, financiële en andere drukingsgroepen, de openbare opinie, de baatzuchtige en laffe zelfcensuur. De strijd moet over de hele breedte van het front gevoerd worden, want zolang de draak niet dood is groeien zijn koppen telkens weer aan.

In deze voorstelling gaat het dus om de vrijheid van de individuen die tegen het gezag en de overheid moet beschermd worden. Maar het censuurprobleem kan m.i. niet herleid worden tot het conflict gezag-vrijheid, tot een gevecht tegen het "establishment". Men moet het probleem stellen op een dieper niveau dat het eerste conditioneert: de censuur is inderdaad een probleem van de cultuur. Indien men cultuur omschrijft als de tot objectieve gestalte geworden veruitwendiging van menselijke inzichten, krachten en mogelijkheden, kan men er onmiddellijk aan toevoegen dat zij ten nauwste met gemeenschap samenhangt. Cultuur is essentieel een collectief bezit en een collectieve onderneming, d.w.z. dat zij gemeenschap sticht doordat meerdere mensen in een cultuur delen, dat men in een gemeenschap treedt door haar cultuur te delen. Een gemeenschap houdt zich in leven door haar cultuur, d.w.z. dat de leden kunnen samenleven dank zij de waarden die zij gemeenschappelijk bezitten en erkennen, dank zij de normatieve patronen die hun gedragingen en opvattingen op elkaar afstemmen. Vanuit de gemeenschap gezien fungeert de cultuur als een veelzijdig instrument van 'sociale controle': zij symboliseert de gemeenschappelijke waarden, zij maakt hun beleving mogelijk, zij kanaliseert de gedragingen en sanctioneert de afwijkingen. De "goede zeden", waarover zo vaak gesproken wordt in verband met de censuur, zijn in deze optiek te begrijpen als een onderdeel van het waarden- en gedragspatroon dat een gemeenschap samenbindt.

Waarom echter vormen die "goede zeden" een probleem? Er zijn verschillende redenen, maar de voornaamste lijken me de volgende. Een cultuur is nooit een monolithisch blok maar een geheel van met elkaar in spanning, conflict en uitwisseling tredende cultuursegmenten. Door allerlei processen die men - schematisch

en onvolledig - kan samenvatten als de emancipatie en de groeiende mondigheid der individuen is de segmentering zeer sterk toegenomen in de richting van een situatie die men cultureel pluralisme noemt en waarvan gezegd wordt dat ze een symptoom is van de "cultuurcrisis" waarin wij ons bevinden. Pluralisme en crisis zijn termen die aanduiden dat de gemeenschappelijke grondslag is verbrokkeld, dat vanzelfsprekende verworvenheden en vooropstellingen wegvallen, en dat o.m. ook een eenzinnige definitie van de "goede zeden" niet meer mogelijk is.

In deze context is de censuur als sociaal probleem van de cultuur te bepalen. Ik herneem even een vroegere definitie: welke graad van tolerantie tegenover afwijkende opinies en gedragingen moet het socio-culturele leven kunnen opbrengen? Dit tolerantieprobleem kan nu aldus omschreven worden. Hoever kan een gemeenschappelijk gedragen cultuur het verdragen dat zij door sommige van haar deelgenoten wordt aangetast en tegengesproken zonder dat haar samenbindende functie de nodige kracht verliest? En, ten tweede, over welke middelen mag zij beschikken om zich tegen afwijkende individuen, 'subculturen' en 'contra-culturen' voor ontbinding te beschermen? Het probleem moet echter ook vanuit de tegenpool geformuleerd worden: in welke mate mag of moet de uitdrukkingsvrijheid van individuen en subgroepen omwille van de gemeenschap aan banden gelegd worden?

Er zijn vooreerst een aantal dingen die voor zichzelf spreken en een korte vermelding kan dan ook volstaan. Iedere persoon kan een aantal rechten doen gelden die de gemeenschap hem moet waarborgen: hij heeft recht op zijn eer en goede naam, op zijn privacy en zijn persoonlijke geheimen. Publieke uitingen moeten binnen de grenzen van het respect voor deze rechten blijven en de gemeenschap heeft daar mede voor in te staan. Men kan ook zeggen dat iedereen de nodige eerbied moet opbrengen voor de waarden en belangen die tot het fundament zelf van de gemeenschap behoren, maar hier zijn de grenzen al moeilijker te trekken. Temen als "'s lands belang", "'s lands veiligheid", die in wettelijke teksten voorkomen, zijn in principe duidelijk maar de interpretatie ervan is lang niet altijd evident, b.v. waar het om informatie over zgn. economische en industriële geheimen gaat. Het lijkt ook redelijk dat de nationale symbolen b.v. het koningshuis, de vlag, publieke gezagsdragers - door een specifieke eerbied beschermd worden, maar de waakzaamheid van de censuur gaat vlug te ver als zij regelmatig de kritiek op de gevestigde macht poogt te treffen door ze te verwarren met belediging van personen. Kritiek op de ideeën en handelingen van mensen die optreden met publieke macht moet altijd mogelijk zijn, zolang deze personen als privé persoon het respect krijgen dat zij verdienen.

Wat nu echter het bredere vlak betreft van de overtuigingen en gedragswijzen die in een gemeenschap als 'normaal' en normatief gelden, kan men de vraag stellen op welke manier de vrijheid van de een tegen de vrijheid van de ander moet beschermd worden. De norm voor de publieke overheid is het algemeen welzijn. Maar behoort het tot het algemeen welzijn dat b.v. het menselijk naakt niet publiek getoond wordt, dat sexuele handelingen niet op een bepaalde, al of niet artistieke manier worden beschreven en uitgebeeld, dat godsdienstige overtuigingen en instituties niet op een bepaalde wijze worden tegengesproken? Ik kan zeggen: het behoort tot mijn welzijn dat ik met deze dingen niet in een bepaalde vorm geconfronteerd word, en ik zal er mij tegen beschermen. Wij kunnen zeggen: ieder van ons is het erover eens dat in onze groep bepaalde uitingen op sexueel en ander gebied niet kunnen geduld worden. Wij zijn verder ook van oordeel dat men pedagogisch niet kan verantwoorden kinderen en jonge mensen zekere aspecten van het weinig verheffend menselijk schouwspel - niet alleen de sexualiteit maar geweld, sadisme, bedrog, onderdrukking - open en bloot te vertonen. En wij kunnen er nog aan toevoegen dat kind-zijn hier geen kwestie van leeftijd is. Maar de vraag blijft dan nog altijd of voor dit alles een censurerend optredende overheid nodig is. Zou men niet kunnen zeggen dat de zelf-censuur - uit respect voor mijzelf en voor de anderen - en de vroeger beschreven sociale censuur, die als een soort spontaan mechanisme van regeling en bescherming in het gemeenschapsleven optreedt, de enige aanvaardbare en ook voldoende vormen van vrijheidsbeperking zijn?

Hierop is een gemakkelijk antwoord. Niemand kan zijn recht in eigen handen nemen. Als iedereen die zich door bepaalde uitingen ontoelaatbaar geshockeerd of geprikkeld voelt, of deze dingen shockerend en prikkelend acht voor mensen wier

welzijn onder zijn verantwoordelijkheid valt, - als iedereen dus zelf de beschermende maatregelen neemt - b.v. door affiches af te scheuren, door het uitgestalde materiaal in een sex-shop te vernietigen, dan wordt het samenleven onmogelijk. M.a.w. eenmaal dat men aanneemt dat sociale censuur voor een menswaardig samenleven onontbeerlijk is, lijkt ze op een of andere manier in de handen van een verantwoordelijk en bevoegd gezag gelegd te moeten worden. Deze conclusie lijkt onaanvechtbaar, maar ze is om verschillende redenen gevaarlijk en bovendien steeds moeilijker in de praktijk om te zetten.

Censuur uitoefenen mag een overheidsinstantie nooit doen in eigen naam, uit eigen belang. Zij is een loutere dienst aan de gemeenschap, een orgaan van de gemeenschap. Daarom moet er zoiets als een democratische controle over de censurerende macht bestaan, die willekeur en grensoverschrijdingen op een doeltreffende manier kan uitsluiten. Zolang de gemeenschap en haar culturele standaarden vrij homogeen zijn, is een duidelijke definitie van wat in het publiek "mag" en "niet mag" niet zo moeilijk op te stellen. Het overheidsoptreden kan hier de uitdrukking zijn van een eensgezindheid. Ook de evolutie van zeden en opvattingen is hierin op te vangen, zo lang deze op een voldoende homogene wijze evolueren. Onder deze voorwaarden stelt de censuur eigenlijk geen probleem, aangezien ze uitdrukking en instrument kan zijn van een algemene consensus.

Sinds een aantal jaren vormt de gebruikelijke censuurpraktijk wel een probleem. Niet omdat zij zelf strenger of uitvoeriger zou geworden zijn, maar omdat de culturele eenheid en eensgezindheid aan het verdwijnen is. De censuur is haar fundament in de cultuur aan het verliezen. Zo kom ik terug bij de stelling die mijn conclusie is: het actuele probleem van de censuur is een probleem van de cultuursituatie die wij doornemen. Het moet dan ook in dit licht beoordeeld en behandeld worden.

Een cultuur in de crisis is een cultuur die in beweging is geraakt, maar een beweging waarvan men niet weet waarheen ze precies leidt, die haar weg zoekende is en waarvan de uitkomst nog onzeker blijft. Sommigen pogen de crisis te bezweren door de beweging stop te zetten om te behouden wat men heeft. Maar dit is geen remedie: zij doodt het leven. Men zou ook kunnen beweren dat zij het sterven vertraagt en misschien kan beletten, maar dat is dan een cultuurpessimisme dat de crisis fataal acht. Het is niet uitgesloten dat de crisis fataal zal blijken te zijn, maar wij moeten het wagen. Als het waar is dat een crisis een periode is waar men doorheen moet zonder de uitkomst in handen te hebben, mogen wij het ons niet permitteren te blijven staan waar we zijn, ook al moeten wij daarom heel wat op het spel zetten.

In deze situatie is de plaats en de taak van een censuur uiterst moeilijk. Zij mag de beweging niet afremmen, zij kan niet beslissen in de plaats van anderen, maar anderzijds mag zij ook haar verantwoordelijkheid niet opgeven. Ik zou haar taak liefst omschrijven als een soort arbitrage tussen conflicterende groepen, een arbitrage die erop uit is vooral de motieven van beide kanten op te klaren en de goede van de slechte te onderscheiden. Dit betekent dat ik de voorstanders van een absolute vrijheid van expressie zou ondersteunen, op voorwaarde dat het vrije oordeelsvermogen van het publiek over deugdelijke middelen beschikt om een misbruik van deze vrijheid tegen te gaan. Ik wil me m.a.w. verzetten tegen een vaak gepredikt dogmatisme van de absolute vrijheid, dat even erg is als het dogmatisme van de zgn. zedelijkheidsridders, behalve dat het nu meer wind in de zeilen schijnt te hebben. Censuur acht ik dus gevaarlijk, maar een gevaar is dikwijls niet te vermijden, men kan het alleen zoveel mogelijk inperken.

Simon Vinkenoog heeft eens gezegd: "een beetje censuur is zoiets als een beetje zwanger". Maar het risico van zwangerschap wordt vaak gelopen, en wie zegt dat zwangerschap zonder meer uit den boze is?

B.J. De Clercq.

Korte samenvatting van de discussiebijeenkomst "Literatuur en censuur" o.l.v. Prof.Dr.J.Aerts, op zondag 28 juni 1970.

Na een inleiding door de heer E.van Hemeldonck geeft de heer Anthony Mertens, op verzoek van professor Aerts, een resumé van de referaten van de vorige dag. Hierbij aansluitend stelt professor Aerts een aantal praktische vragen: hoe werkt de censuur in zgn. zaken die "de openbare orde en de goede zeden" raken en haalt daarbij als voorbeelden de (voorwaardelijke) veroordeling van Hugo Claus voor zijn toneelstuk "Mascheroen" en de inbeslagneming van het boek "Gangreen" van Jef Geeraerts aan. De heer van Hemeldonck stelt hierbij de vraag of een kunstwerk behalve esthetisch ook ethisch moet beschouwd worden. Deze vraag moet voor professor Aerts zonder aarzelen in esthetische zin beantwoord worden.

De heer Geert van Beek vraagt welke intentie moet bepalen of iets al dan niet in strijd is met de goede zeden. Volgens professor Aerts komt het er op aan dat magistraten benoemd worden die voldoende cultureel niveau en voldoende gezond verstand bezitten om evenwichtig te oordelen.

De heer Mertens werpt de vraag op in hoever bepaalde groepen uit de maatschappij (jeugdigen) al dan niet meer recht hebben op een zekere vorm van bescherming, niet alleen in zaken van sexuele moraal, maar ook en vooral van agressiviteit, gewelddadigheid, enz. Professor Aerts blijft van mening dat het esthetische blijft primeren wanneer het over een kunstwerk gaat, maar dat eventueel bepaalde maatregelen kunnen genomen worden om minderjarigen te beschermen.

De heer Verhoeven meent dat daardoor een grote vorm van rechtsonzekerheid ontstaat, die van plaats tot plaats of van streek tot streek verschillend kan zijn. De heer De Koninck meent hierbij aansluitend dat daardoor een grote vorm van hypocrisie ontstaat, omdat, wat in een kunstwerk mag, daarbuiten verboden kan worden. De heer Feiner meent dat men de literatuur inderdaad niet uit de maatschappelijke werkelijkheid kan isoleren. Professor Aerts blijft pleiten voor een grote mate van autonomie voor het (i.c. litteraire) kunstwerk.

De heer Ducheyne pleit in tegenstelling daarmee voor een mogelijk ingrijpen van de maatschappij bij subversieve thematische inhouden.

Professor Aerts blijft van mening dat de individuele kwetsbaarheid van de lezer onbepaalbaar blijft. Dit uitbreidend tot het politieke terrein brengt hij het geval van de nietbekroning van het historisch werk van Dr.H.J.Elias ter sprake, die wijst op de onbepaalbare politieke sensibiliteit van maatschappelijke instanties. De heer Mertens deelt daarbij de opinie van professor L. de Jong, die van mening is dat het werk van collaborateurs pas 25 jaar na de oorlog niet bekroond kan worden.

De heer Geert van Beek stelt de vraag of een litterair kunstwerk ooit een dergelijke invloed kan hebben dat de maatschappij erdoor in gevaar wordt gebracht. De gezamenlijke aanwezigen vinden in de geschiedenis geen voorbeelden hiervan. (J'ACCUSE van Emile Zola geen kunstwerk, maar een pamflet zijnde).

De heer Mertens stelt de vraag of de schrijver zelf een zekere vorm van discretie t.a.v. bepaalde emoties (agressiviteit, enz.) in acht moet nemen. Professor Aerts pleit voor de integrale vrijheid van de kunstenaar.